

Die gebruik van strokiesprente deur T.O. Honiball vir die ontwikkeling van visuele en kulturele geletterdheid

A B S T R A C T Critics have different views and perspectives on the literary quality of comics. Since television and computers became part of learners' everyday lives in South Africa, educators have had to include media education in curricula. In the teaching of Afrikaans it is possible to use the comics of T.O. Honiball as instruments in teaching visual and cultural literacy. These texts can add to the readers' enjoyment and empower the learners intellectually and emotionally to understand and interpret the cultural frame of reference of the Afrikaans language classroom. The purpose of this article is to analyse the visual conventions of comics as used by Honiball, as well as examples of the cultural aspects of humour portrayed by the artist, especially with regard to the comical portrayal of body language and facial expressions. By looking at the different agents of communication in the literary process, i.e. the contexts of the sender and the qualities and intertexts of the texts, these comics are shown to be part of mass folklore as discussed by Dorson (1972). The main argument in this paper is that Honiball's comics can be useful in the teaching of Afrikaans in secondary schools, and a few examples of teaching strategies regarding this will be shown.

Key words: T.O. Honiball, literary value of comics, teaching strategies

1. Inleiding

... physical and temporal spaces in comics which most resemble our own in specific detail (have) become ... the mindscapes of our cultural imagination (Witek, 1989: 13).

Die koms van TV- en rekenaartegnologie in 'n post-industriële gemeenskap het Suid-Afrikaanse leerders deel gemaak van die wêrelddorp of "*global village*" (McLuhan & Powers, 1989). Opvoeders is deesdae genoodsaak om media-onderrig nie meer net as die taak van die mediasentrum by die skool te sien nie; dit het 'n essensiële deel van die ganse kurrikulum geword.

Voor die koms van die boekdrukkuns het orale vertellings prominente funksie gehad, naamlik om kulturele waardes oor te dra en te kommunikeer. Veral in Brittanje en die VSA het strokiesprente egter in die vorm van satire 'n rol in die samelewing begin speel. Strokiensprente was aanvanklik op volwasse humor ingestel. In Suid-Afrika het strokiensprente uit die karikatuurkuns van die spotprent ontwikkel en met sosiale kommentaar gepaardgegaan. T.O. Honiball was een van die grondleggers van dié kunsvorm in Suid-Afrika (Schoonraad & Schoonraad, 1983).

Oor die literêre kwaliteit van strokiensprente is daar verskeie perspektiewe en opponerende standpunte, negatief sowel as positief. Sedert Spiegelman se grafiese roman *Maus* (1986) die Pulitzerprys vir letterkunde ontvang het, is daar egter selfs postmodernistiese akademici wat strokies as artistieke tekste beskou, enersyds betreffende die visualiteit daarvan en andersyds omdat dit ooreenstem met wat in bronne oor letterkundige werke "oop en geslote tekste" genoem word.

In die huidige onderwysstelsel is 'n kritiese analise van die strokiensprent nodig, omdat 'n groeiende aantal jongmense toegang het tot strokiensprente, waarvan sommige geproduseer en bemark word as letterkunde (bv. *Bitterkomix*, bespreek deur Rheeder, 2000). Dikwels is die inhoud van sodanige strokiensprente nie meer net die tradisionele ontvlugtingstemas wat in die verlede as onderwerp ontgin is nie, maar word inter- en intrakulturele konflikte daarin uitgebeeld. Hierin is sake soos skuld en onreg in families, gemeenskappe en nasies, sowel as die versoekings en beproewings van die alledaagse werklikheid in die huis, die werk en die samelewing aan die orde van die dag (bv. *Madam & Eve* sowel as *Ben, Babsie en familie*). Die leserspubliek van strokiensprente het verander, tot mense met 'n nuwe aptyt vir

... narratives written in a medium which has historically been considered solely the domain of subliterate adolescent fantasies and of the crassest commercial exploitation of rote generic formulas. Comic art is thus a literary medium in transition from mass popularity and cultural disdain to a new respectability as a means of expression and communication, and this new respect is evident first in the attitudes of the creators themselves (Witek, 1989: 5).

Die doel van hierdie artikel is spesifiek om die humor as kulturele verskynsel in Honiball se strokiensprente as sekwensiële kuns (Witek, 1989: 5,6) vanuit 'n literêr-opvoedkundige oogpunt te bespreek. Die uitkomsgebaseerde onderwysstelsel van Suid-Afrika maak daarvoor voorsiening dat kulturele en estetiese sensitiwiteit by leerders ontwikkel word en dat leerders kan leer om te kommunikeer deur middel van 'n verskeidenheid tekste in verskillende sosiale kontekste.

Al is die tekste van Honiball oënskynlik verouderd, word dit nog met duidelike genot ervaar deur graad 10-leerders van skole in Stellenbosch wat in Augustus 2003 blootgestel is aan 'n rekenaarondersteunde taalonderrigprogram. Dit blyk dus dat Honiball se tekste steeds op 'n unieke wyse tot die jeug spreek, en daarom kan opvoeders met vrug hiervan gebruik maak in die onderrig van Afrikaans.

Daar sal aandag gegee word aan die konvensies van die strokiensprent as visuele teks en hoe hierdie humoristiese tekste 'n bydrae kan lewer tot die ontwikkeling van visuele en kulturele geletterdheid in die Afrikaanse taalklasskamer. Meer spesifiek sal daar gefokus word op onderrigstrategieë wat kan lei tot die ontvangs en interpretasie van hierdie tekste deur leerders van Afrikaans, met behulp waarvan spesifieke fasette en verrassende gebruiksmoontlikhede van taal onderrig kan word.

2. Visuele en kulturele geletterdheid

Odendaal meen dat visuele geletterdheid daartoe kan bydra dat die leser intellektueel en emosioneel bemagtig word, sodat die drukkuns nie meer die monopolie oor die mens se simboliese omgewing hoef te hê nie (1990: 45). Combrink sluit hierby aan en meen dat dit nodig is dat leerders daarin onderrig word om visuele boodskappe te begryp en interpreteer – sy noem dit *visuele geletterdheid* (1999: 186). Omdat visuele geletterdheid swaar steun op die leser se verwysingsraamwerk, word gepleit vir *kulturele geletterdheid*, wat Combrink beskryf as die netwerk van agtergrondkennis wat mense in staat stel om grappe, verwysings, assosiasies, metafore, ensovoorts, te kan begryp (1999: 185).

Odendaal meen dat beeldtaal 'n veronderstelde semiotiese stelsel is en merk op dat daar in 'n semiologiese ondersoek gekyk kan word na die vernaamste verskille tussen natuurlike taal en beeldtaal (1990: 48). Meer spesifiek kan daar in strokiesprente aandag gegee word aan die bestudering van denotatiewe, konnotatiewe en ideologiese assosiasies wat beelde oproep. Ten opsigte van visuele en kulturele geletterdheid word daar in hierdie artikel geargumenteer dat die strokiesprente van Honiball – as middelklaskultuur, in teenstelling met superieure kultuur en brutale kultuur (Fourie, in Odendaal, 1990: 46) – as onderrigmateriaal vir jong adolessente leerders van Afrikaans (graad 7-9) onontginde en ongekarteerde potensiaal het.

2.1 Strokiesprent as sekwensiële kuns

Eisner gebruik die term *sekwensiële kuns* en bespreek die strokiesprent as 'n kruising (crossbreeding) tussen illustrasie en prosa en verwys in dié verband na "*the unique aesthetics of Sequential Art as a means of creative expression, a distinct discipline, an art and literary form*" (Witek, 1989: 5).

Rheeder gee 'n redelik volledige uiteensetting van die geskiedenis van die strokiesprent, asook van verskillende benaderings tot kritiek en interpretasies van die strokiesprent as kunsvorm (2000). Sy studie word aangevul deur Verster (2003) se ondersoek vanuit 'n kultuurhistoriese perspektief op spesifiek pikturale humor. Verder verskaf Rheeder 'n uitgebreide en bruikbare glossarium van terme en konvensies as onderdeel van 'n literêre benadering tot strokies in Afrikaans (2000: 194-205).

Badenhorst maak van Eisner en McCloud se tekste gebruik om die werking van strokies te verduidelik (1997: 33). Hy bespreek uit 'n narratiewe oogpunt die werking van die strokiesprent as medium waarby die verbale en nie-verbale vertelling direk met tydverloop gekoppel word. Le Cordeur meen dat al die tipiese strukturele kenmerke van wat tradisioneel as deel van literatuur of letterkunde gereken word, in die bou van die strokie voorkom, naamlik toenemende aksie, 'n klimaks, die afloop na die slot en eendimensionele karakters (1991: 121). Verskeie outeurs se besprekings van hoe strokiesprente in stelwerkonderrig gebruik kan word, kan met vrug aangepas word vir die onderrig van Afrikaans (Badenhorst, 1997; Combrink, 1989; Le Cordeur, 1991).

Deur van bostaande raamwerke van strokiesprentkonvensies gebruik te maak, kan die taalopvoeder leerders help om visuele vaardighede te ontwikkel. Dit behoort ook die leerders se kykgenot as lesers te vergroot en leesbelangstelling en -vaardighede te verbeter. Soos wat Spiegelman se *Maus* lesers wat andersins nie eintlik in Geskiedenis belangstel nie, kan aangryp en motiveer

om verder oor hierdie spesifieke historiese gebeure na te lees, en films soos *Shakespeare in love* en *Romeo and Juliet* kykers opnuut in die letterkunde van Shakespeare kan laat belangstel, kan Honiball se strokiesprente tot die effektiewe en subtile onderrig van Afrikaans bydra, en daarmee saam by leerders 'n nuwe belangstelling in populêre Afrikaanse letterkunde aanwakker en 'n waardering vir kultuur laat ontwikkel.

2.2 Humor as kulturele verskynsel in Afrikaans

Grobbelaar bespreek volksvertellings (lees: folklore) as kultuuruitings in Afrikaans en maak spesifiek melding van Honiball se Oom Kaspaas, die spekskiet- en grootpraatkarakter wat geskep is na aanleiding van grootlieglegendes van die baasverteller Renier de Winnar (Grobbelaar, 1981: 461). Literator F.C.L. Bosman ondersoek die vraag omtrent Oom Kaspaas se gewildheid en kom tot die gevolgtrekking dat mense van hierdie karakter hou omdat hy so menslik is, omdat "*ons tegelykertyd vir hom lag en [hom] jammer kry ... omdat hy dinge so oordrywe*" (Grobbelaar, 1981: 794).

De Klerk omskryf satire as 'n literêre werk waarin spottend kommentaar gelewer word op die dwaashede en wanpraktyke van die mens en die gemeenskap (Le Cordeur, 1991: 125). Volgens Verster is die gebruik van simboliek en karikature wat skimp na die teikenpersoon, sonder om hom of haar persoonlik te noem, een van die satirikus se strategieë (2003: 10). Met die gebruik van bobbejane in plaas van mense as karakters in Adoons-hulle, het Honiball dus van die satiriese strategie gebruik gemaak. Hoewel geen persoon herkenbaar is nie, is die tipes, naamlik akteurs, polisiebeamptes en onderwysers, volgens Verster onmiskenbaar.

Vosloo verwys na Pretorius se uiteensetting van satire en die feit dat die literêre verdienste van die satiriese teks geleë is in die knap ontginning en ordening van die materiaal, die kundige hantering van tegniese middele en die verrassende, oorspronklike perspektief op die bekende (2003: 69). In hierdie verband kan daarop gelet word dat Honiball deeglike opleiding in die handelskuns gehad het en die tekentegniek goed bemeester het. Hy kan volgens Lategan gesien word as 'n meester van vorm, lyn en perspektief (1985: 57). Kenmerke van sy kuns is sy gebruik van "*oordrewe aksie, sy oorbeklemtone van beweging en sy gebruik van gesigsuitdrukking (oë, wenkbroue en mond). Hy vertel sy lagstorie deur sy karakters in dramatiese aksie uit te beeld binne die lagwekkende situasie waarin hy hulle plaas*" (Lategan, 1985: 57).

Lategan maak melding daarvan dat geslagte Suid-Afrikaners die avonture gevolg het van die Adoonsbobbejane wat hulleself oral laat geld het – van stadsraadvergaderings tot veiligheidskampanjes (1985: 59). Hulle kaskenades is in werklikheid satiriese kommentaar op die mense in Suid-Afrika. Honiball se sin vir die komiese bestaan daarin dat hy deur sy prente "*ons almal in 'n spieël laat kyk, sodat ons ons eie gesigte daarin kan ontdek*" (Lategan, 1985: 59).

In 'n bestudering van die humor in Honiball se strokiesprente kan gekyk word na Calitz se bespreking van spot, skel en verwante verskynsels in Afrikaans (1979). Verster meen dat Honiball se satire treffend en standhoudend was, aangesien sy spot fyn en met deernis was (2003: 9). Hy kon mense op 'n *gesonde manier* laat lag en juis daarom was sy strokies en spotprente genotvol en aanvaarbaar vir die breë publiek (Coetzee 1990, in Verster, 2003: 9). Sy humor is as die *lag-vir-jouself*-soort beskryf, wat daarop dui dat daar min of geen venyn daarin is. In die lig van hierdie bespreking is dit opvallend dat Honiball veral spot deur middel van stereotipes, taboeverbrekings, penaries, klugtigheid, misverstande, die skep van verwagting en lyftaal in komiese situasies.

3. Tekstuele aspekte van die kommunikasieproses in die strokiesprente

Die leerders se kulturele ervarings kan in die taalprogram ingesluit word deur gebruik te maak van volksvertellings – 'n vorm van folklore – as instrument in 'n literêre konteks. In hierdie artikel word die volksvertellings dan eers bespreek ten opsigte van literêr-folkloristiese elemente, en daarna word gekyk na die mate waarin visuele konvensies die humor in die vertellings ondersteun.

3.1 Die strokiesprent as massafolklore

Strokies- en spotprente word nie deur alle deskundiges as folklore gesien nie, veral omdat dit nie eksplisiet orale oorlewering is nie (Utley, 1965: 10). Verskeie van Honiball se strokiesprentreekse berus egter op die *Jakkals en Wolf*-intertekstuele tradisie van mondelinge volksverhale wat vir generasies oorvertel is (Steenberg, 1987: 34). Lategan (1985: 58) maak melding van die opvallende manier waarop Honiball die *Jakkals en Wolf*-stories wat hy as kind gehoor het, gebruik in ooreenstemming met die Duitse letterkunde en die satiriese *Van den Vos Reinaerde*.

Verder kan *Adoons, Keesje, Kaas & Kie* (Honiball, 1977) en *Wolf en Jakkals van Uilkraal* (Honiball, 1978) gesien word as deel van 'n massakulturele folklore waar die stadslewe deur die massamedia uitgebeeld word. In hierdie verband kan daar ook verwys word na kontekstuele folklore-deskundiges se "*preoccupation with the environment in which the folklore text is embedded*" (Dorson, 1972: 45), wat bevestig dat uitings van massakultuur deel uitmaak van folklore. Jansen meen strokiesprente en televisiereekse "*should receive the interest of folklorists and should incite them to pursue further the application and significance of the esoteric-exoteric factor in folklore*" (1965: 51).

As 'n mens kyk na Honiball se visuele uitbeelding van komiese gebare, lyftaal en gesigsuitdrukings, pas dit by Morain se verwysing na die term *kinese* (kinesics) as nie-verbale uiting van sosiale en kulturele kommunikasie (Valdes, 1986: 64-76). Katzenellenbogen se uiteensetting van hierdie konsep ten opsigte van kommunikasie deur middel van nie-verbale liggaamsaksies skakel ten nouste met veranderlikes soos kultuur en persoonlikheid (1982: 47). 'n Studie van nie-verbale kommunikasie behoort deel te wees van enige program wat persepsie behels, omdat sodanige studie tot die begrip van sosiale en interkulturele verhoudings kan bydra. In strokiesprente is dit juis nie-verbale aksies wat gebruik word om die komiese uit te beeld.

Honiball gebruik, saam met sy dierekaraktars, satire, om te spot en menslike swakhede te ontmasker, soos wat tipies van folklore is (Miruka, 1994: 170-171). Hiermee word die Afrikaanssprekende publiek se heersende, eksentriek gewoontes en dubbele standarde gerelativeer (Dégh, 1965: 69). Deur middel van hierdie komiese beelding kan die leerder 'n ander (miskien positiewer) prentjie kry van homself - anders as die (polities) gestigmatiseerde stereotipes wat ander groepe van hulleself het as gevolg van die sosio-politieke verlede. Implisiet kan so 'n siening dus lei tot die verruiming en ontwikkeling van 'n positiewe kulturele selfbeeld in plaas van 'n selfbeeld wat dalk gekneus is as gevolg van die gebeure in die verlede.

In die lig van Harmon se definisie "*[f]olklore is something which the individual has in common with his fellows ... It makes possible – perhaps it might be defined as that which constitutes – his rapport with his particular segment of mankind*" (Leach, 1972: 400), kan Honiball se humoristiese strokiesprente dus as folklore beskou word. In Honiball se strokiesprente is die gemene deler universeel menslike humor wat in die pikturale humor uitgebeeld word.

3.2 Humor in Honiball se strokiesprente

Gesien in die lig daarvan dat dit een van die funksies van folklore is om die gehoor (leserspubliek) te vermaak (Bascom, 1965: 290), kan humoristiese gebeure, soos uitgebeeld in Honiball se tekste, tot dié vermaak bydra en verder ook tot intellektuele stimulasie lei (Miruka, 1994: 183). Lategan meld in 'n huldeblyk aan Honiball hoe die *Jakkals en Wolf*-stories daartoe bygedra het dat die bobbejaankarakters in *Adoons-hulle* ontstaan het, naamlik dat dit gebaseer was op grappies wat Honiball gehoor het, of op ware gebeurtenisse wat hy ervaar het en mense wat hy geken het (1985: 48). Lesers pas talle dinge wat die kunstenaar die bobbejane laat doen, op hulleself of op hulle vriende toe en dit verklaar die gewildheid van die reeks.

Le Cordeur verduidelik dat humoristiese strokies se eerste doelstelling is om die leser te laat lag (1991: 124). Die humoristiese strokie word meestal uitgeken aan sy tekeninge: die figure toon selde indien ooit ooreenkomste met mense en is dikwels dierekarakters.

Van Niekerk bespreek humor in enkele Afrikaanse en Nederlandse kinderverhale en onderskei tussen *woordhumor* en *situasiehumor* (2001). Dit is veral situasiehumor (soos uitgebeeld deur Honiball) wat bruikbaar is in die onderrig van Afrikaans. Vergelykings, sinestesia, metafore, persoonifikasie, grappige name van karakters en oordrywing as woordhumor is egter ook uitkenbaar en kan deur die leerders geniet word.

Verster merk op dat wanneer humor pikturaal uitgebeeld word, die subjektiewe betekenis visueel waarneembaar is (2003: 29). Daarmee saam hang die feit dat die individuele style, tegnieke en doelstellings van die skeppers van pikturale humor bydra tot 'n groot diversiteit in tipes. Verster meen verder dat die ware onderskeidende kenmerk tussen komiese en nie-komiese kuns in die uitgangspunt van die skepper daarvan lê, dat humor eie kan wees aan 'n bepaalde volk of groep (2003: 35) en dat strokies kommunikeer in 'n taal wat steun op die gemeenskaplike agtergrond wat kunstenaar en leser deel (2003: 68).

Die kommunikasieproses wat deur middel van pikturale humor in strokies plaasvind, word bestempel as die proses van visuele oordrag van kultuur (Silberman, 1986 in Verster, 2003: 68). Verder meld Verster dat 'n strokie 'n element van (komiese) beweging bevat wat met 'n narratiewe ontwikkelingsgang gepaardgaan, waar die byeenvoeging van woord en beeld 'n balans tussen hierdie elemente veronderstel. Die probleem is egter dat dit ook moontlik is dat verkeerde interpretasies gemaak kan word, veral in die geval waar lesers nie vertrou is met die kulturele agtergrond waaruit die betrokke pikturale verwysing ontstaan het nie (Verster, 2003: 68). Opvoeders behoort tydens die onderrig van Afrikaans hierop bedag te wees en die materiaal krities en oordeelkundig aan te bied.

3.3 Visuele konvensies

Die spesifieke visuele konvensies waarop gelet kan word by die gebruik van Honiball se strokiesprente, kan afgelei word uit Badenhorst (1997) en Rheeder (2000) se uitgebreide besprekings en toepassing daarvan in ander kontekste. Enkele van hierdie konvensies word vlugtig hier genoem, met toepassing op Honiball se sketse. Meestal is die spesifieke funksie van die konvensies om die karakterisering, ruimte en vertelwyse te beklemtoon. Verster bespreek hierdie visuele konvensies uitvoerig soos dit voorkom in Honiball se strokies (2003).

Honiball se strokiesprente het meestal geslote rame, hoewel daar ook oop en halvesirkelvormige,

oop rame binne panele is. In die *Oom Kaspaas*-strokies (Honiball, 1979) is die funksie van hierdie wisseling gewoonlik om te dui op perspektief- en tydsverskuiwing. Oor die algemeen blyk die raamwisseling nie andersins funksioneel te wees nie. Titelpanele ontbreek, hoewel nuwe episodes telkens deur 'n vetgedrukte skryfwyse met 'n groter en donker hoofletter aangedui word. Die grootte van die panele wissel nie opvallend nie.

Karakterisering word meestal deur Honiball geteken as uitbeelding van stereotipes en karikature, met klem op besonderhede van lyftaal, gebare en gesigsuitdrukkings. Die visuele beeld dien as aanvulling van die verteller se rol en die tussenwerpsels of uitings van 'n spesifieke vertelstyl het 'n hoë frekwensie, byvoorbeeld "*Ja-nee wag*", "*A ja nee, maar nou praat jy*", "*siejy-voert*", ensovoorts. Klem, intonasie en oordrywing manifesteer verder in die effektiewe gebruik van leestekens soos aksent-, beletsel- en uitroepstekens.

Wat taalgebruik betref, is daar heelwat argaïsmes wat vir die taalopvoeder geleentheid bied om die etimologie van woorde aan leerders te ontsluit. Voorbeelde hiervan is woorde waarmee karakters en hulle handeling uitgebeeld word, byvoorbeeld *tamaai*, *gewerskaf*, *betaam*, ensovoorts. Daar is ook volksetimologie in woorde soos *hensop*, *soetkys*, *arnoster*, *spesjaal*, en ook sommige volksetimologiese vergelykings (*nes 'n duikboot se perdeskoop* = periskoop). Talle voorbeelde van taalverskynsels soos assimilasië, vokaalverhoging en ontronding kom voor by veral Oom Kaspaas, byvoorbeeld *vrinne*, *oenerbaadjies*, *gevoelentheid*, *onnooslik*, *suffel*, *versegtag*, *annerkant*, *bestimning*, ensovoorts. In Oom Kaspaas se vertellings maak hy dikwels gebruik van oordrywing. Funksionele voorbeelde hiervan is die litotes, in besonder die funksionele gebruik van verkleinwoordjies om hiperbole te ondersteun (*watertjies*, *goedjies*, *leeutjie*, *tiertjie*, *mooitjies*) en name (*Keesje*, *Doonsie*).

Die spraakborrel word nie eintlik gebruik nie. Honiball plaas gewoonlik die dialoog en gedagtes van karakters in aanhalingstekens binne die raam en as deel van die vertelling. Om hierdie rede ontbreek die verbindingstrepe en dinkborrels ook. Tydsverloop word aangedui deur die vertelling wat oorloop van een raam na die volgende.

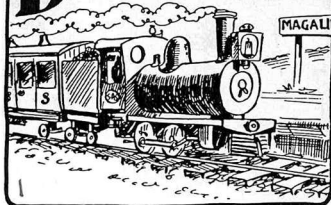
Daar word in Honiball se strokiesprente dikwels gebruik gemaak van aksiestrepe, skietwolke (om ontploffings of knalle uit te beeld) en klanknabootsing om beweging en klank te beklemtoon. Voorbeelde hiervan is *z-z-z* (snork), *o-o-o*, *a-a-a* (nare geluide), *tiek-tiek-tiek* (Jakkals wat sit en dink), *booo-oe-oe* (manier van tjank). Ook die afstandskote wissel om sodoende vertellersperspektief en karakterisering te aksentueer. Die ruimte bevat nie baie agtergrondinligting nie. Tog is dit vol outentieke gebruiksartikels (veral uit die verlede van die Afrikaanse kultuur), soos Adoons-hulle se stofsuiër, donkiekarretjies, sambrele, Klaas Windvogel se bagasie, die dorp se plaaslike orkes en Oom Kaspaas se fotografie- en skildertoestelle. Hierdie inligting is funksioneel omdat veral die karakterisering daardeur geaksentueer word en dit interessante kultuurhistoriese agtergrond verskaf.

4. Onderrig van Honiball se strokiesprente

Honiball se strokiesprente met diere as bedrieërs, wat 'n verdere kenmerk van folklore is (Finnegan, 1970: 344), sowel as die humoristiese byname van karakters, kan interessante onderrigmoontlikhede vir die taalklaskamer inhou. Interessante voorbeelde hiervan is Morvina (die verpleegster), Purgasie (die skoolhoof), Ou Senuwees (die pa wie se baba gebore word) en mev. Apiestan (wat van Afghanistan af kom).

Onderrigstrategieë wat pas in die teorie van Meervoudige Intelligensie, soos geformuleer deur Gardner (1993) en bespreek deur Van den Berg (2002), word gebruik om leerders te stimuleer sodat hulle die volgende kommunikatiewe aktiwiteite wat pas by die strokie van Adoons-hulle (Honiball, 1977: 1) en die spotprent *Kersfoto van Adoons-hulle* (Honiball, 1963) kan voltooi:

DIE TREIN STOOM MAGALIESBERG-
STASIE BINNE, EN MET REMME
WAT SKREE KOM DIE GEVAARTE
TOT STILSTAND. WIE KLIM

DAAR AGTER UIT? TOG NIE...? JA SO-
WAAR, DIS ADOONS EN SY GESPUIS
WAT NOU NET VAN ULKRAAL AF, WAAR
HULLE VAKANSIE GEHOU HET, KOM.

DIS ADOONS EN SY VROU, KEESJE (SY IS
VAN HOLLANDSE AFKOMS), DAN DIE BABA,
DOONSIE, DAN DIE OUDSTE SEUN, JANNE-
WARIE, DAN FIELIES, DIE ONNUT EN DAN DIE
DOGTER, MERAAL.

DOODMOEG EN ASVAAL KOM HULLE DIE AAND
NET NA SONONDER TUIS. ADOONS DRAAI DIE
KNOP, MAAR DIE DEUR IS GESLUIT. NOU
SOEK DIE OU NA DIE SLEUTEL. HET HY TOG

NIE WAARLIKWAAR DIE SLEUTEL IN SY KIS-
PAK LAAT LÊ, WAT OP ULKRAAL AGTERGEBLY
HET NIE...? NOU IS DAAR NET EEN
PLAN, HULLE MOET DIE DEUR

STORMLOOP EN OOPSTAMP. ADOONS WYS
ELKEEN SE PLEK AAN... DIS SO 'N SOORT
VOORGEE-WEDREM... ALMAL MOET GELYK
BY DIE DEUR AANKOM...

FIELIES, WAAR'S JY...? WAAR'S
FIELIES? "VRA ADOONS. NOU
DIT MAAK OOK NIE SAAK NIE,

ONS IS MANS GENOEG VIR DIE DEUR SE
SLOT. ALMAL GEREED...? EEN, TWEË, DRIE,
STORM!" AI TOG, DIE ARME DOONSIE WAT
VOOR IS!

HULLE RAAK NIE EEHS AAN DIE DEUR
NIE, TOE IS HY AL OOP. HULLE STORM
DWARSDUR DIE HUIS, BY DIE AGTERDEUR.
UIT EN BINNE-IN DIE EENDEAM IN DIE
AGTERPLAAS.

DIS 'N VREESLIKE GESPARTEL DAAR IN
DIE WATER. PA ADOONS RED EERS VIR
KLEIN DOONSIE, TOE VIR MERAAL... EN

TOE... O, JANNEWARIE IS AL UIT. MA KEESJE
MOET MAAR SELF SIEN EN KOM KLAAR... SY
IS OOK LANK GENOEG GETROUD OM DIT TE
WEEET.

DAAR STAAN FIELIES DAN! VÓOR PA
ADOONS SY NEK VIR HOM OMDRAAI, VER-
TEL HY HOË HY BY DIE STUKKENDE KOMBUIS-
VENSTER INGEKLIM, DIE AGTERDEUR OOP-
GEMAAK EN, NET TOE HULLE
STORM, DIE VOORDEUR OOK
VAN BINNE VIR HULLE OOP-
GEMAAK
HET.

4.1 Begripsvrae (lees-, praat- en skryfaktiwiteite)

Hier moet leerders die korrekte woord vind om volgens die sluitingstegniek in die opsomming van die strokie te pas en dit dan langs die toepaslike nommer skryf. Daarna word die woorde gebruik vir 'n "Laat wai"-oefening (Van der Merwe, 1991: 72). Hiervolgens kry elke leerder 'n woord en moet hulle verduidelik hoe dit in die konteks van die storie pas. Leerders kan ook die woorde gebruik om die verhaal chronologies te rangskik.

4.2 Ontwikkeling van woordeskat (lees-, praat- en skryfaktiwiteit)

Hier pas relevante taalvrae in 'n werkkaart om leerders se kennis van werkwoorde, selfstandige naamwoorde, byvoeglike naamwoorde en voorsetsels, soos wat dit in die strokie of die spotprent voorkom, uit te bou. Verder help dit die leerders om met die wêreld van tekste kennis te maak.

4.3 Estetiese responsvrae (lees- en praataktiwiteit)

Responsvrae word volgens Combrink (1989) se vraelys gebruik om leerders by die teksinhoud te laat betrokke raak en hulle verwagtings te ontwikkel, sowel as om intrapersonlike intelligensie te ontwikkel. Hierdie tipe sluit vrae in soos:

- Met watter karakter het jy geïdentifiseer? Kan jy verduidelik watter ooreenkomste daar tussen jou en hierdie karakter is? Kon jy voorspel wat gaan gebeur? Wat het jou gehelp om dit te kon voorspel?
- Watter insidente was vir jou snaaks? Probeer om te verduidelik hoekom dit vir jou snaaks was.
- Watter prentjie het jou laat lag? Hoekom?
- Dink jy dit is goed dat Honiball bobbejane gebruik het om met mense te spot?
- Wat sou jy gedoen het as jy in Fielies se plek was?
- Hoe sou jy gereageer het as jy Keesje was?
- Dink jy Adoons het vir Fielies gestraf? Hoekom sê jy so?
- Dink jy daar is mense wat nie van hierdie strokie sal hou nie? Motiveer jou antwoord.

4.4 Praat- en skryfaktiwiteite

Leerders moet in groepsverband soek na die humoristiese elemente in 'n besondere strokie, as 'n oefening om kulturele geletterdheid en interpersoonlike intelligensie te ontwikkel. Hulle moet dan in kolomme voorbeelde van die volgende aantekeninge:

- afleiding (*gespuis, gevaarte, gespartel*);
- dubbelsinnigheid (*ou* het meer as een betekenismoonlikheid);
- hiperbool/oordrywing (*doodmoeg* en *asvaal*; deur aksielyste word alles vererger);
- idiomatiese stereotipe (*Keesje is mans genoeg*);

- klugtigheid (fisiese aksies wat per ongeluk voorkom sonder ernstige gevolge);
- litotes (verkleining om oordrywing te beklemtoon);
- misverstand (die kесе verwag een ding, maar 'n ander ding gebeur);
- penarie (Keesje se waarde in die huweliksverhouding is nie veel nie – moet self regkom);
- personifikasie (diere lyk soos mense, *remme wat skree*);
- skep van leser se verwagting van gebeure terwyl karakters dit nie weet nie (Doonsie sien iets gaan gebeur); en
- spottende byname (Jannewarie en Adoons, beide afgelei van name van gode: Janus en Adonis).

4.5 Ontwikkeling van visuele geletterdheid (kyk- en praataktiwiteit) in groepsverband om interpersoonlike intelligensie in te sluit:

4.5.1 Bespreek die visuele konvensies van die strokie soos dit gebruik is in hierdie strokie van Honiball. Noem voorbeelde by elkeen en sê wat die effek daarvan is.

- aksielyne;
- dialoog;
- lig en donker;
- panele;
- skietwolke;
- beweging, en
- perspektief (groot en klein, ver- en nabyskote soos in films).

4.5.2 In groot groepe van 25 moet leerders elkeen 'n legkaartstukkjie (van *Kersfoto van Adoons-hulle*) neem en as 'n groep die legkaart bou terwyl elkeen beskryf (met byvoeglike naamwoorde, bywoorde, vergelykings en idioeme) hoe die karakters op hulle legkaartstukke lyk. Voorbeelde hiervan is die volgende:

- 'n seun wat besig is om te val nadat die boomtak afgebreek het;
- verkeerskonstabel Miswurm met sy bakbene, uniform en 'n saluut vir die kamera;
- dr. Van Lykwagen met sy medisynetas swaaiend agter hom aan;
- tant Keesje met 'n vriendelike glimlag en Adoons wat vies na die burgemeester kyk;
- mev. Apiestan met haar sluier op haar kop en 'n hoogmoedige houding, en Horatius X. Popcorn met sy donker bril wat geheimsinnig en agterdoctig rondkyk;
- mej. Kato, die opvoeder, met haar gestrepte rooi-en-wit bloes, wat ontsteld kyk na die kinders se kattedwaad;
- oom Mieliestronk met 'n kwaai gesig en sy dubbelloophaelgeweer waarmee hy lastige bobbejane in die mielielande skiet;
- prinsipaal Purgasie, met sy lat, wat dreigend met sy vinger na een van die seuns wys;
- Fielies wat met sy pet op heerlik aan 'n tak swaai en sien hoe sy maat afval;
- nog 'n jong knaap met 'n gelapte broek wat besig is om in die boom te klim om 'n swaaibeurt te kry;
- Juwelia met haar wulpselief en styfpassende klere;
- 'n ryk dame met wit gebleikte hare, 'n pelsjas en 'n sigaretkoker in haar mond;
- matrone Morfina wat vervaard skree omdat sy dink die seun gaan op haar val; en
- burgemeester Kaas Windvogel wat tevrede sit met die ampsketting om sy nek en sy pyp in sy mond.

4.6 Kreatiewe respons aan die hand van meervoudige intelligensie-take

- Linguistiese intelligensie:
Skryf 'n **limiriek** wat pas by die inhoud van die strokie of die spotprent.
- Logies-wiskundige intelligensie:
Bereken na aanleiding van die strokie (a) Wat is min of meer die **gewig** van elke karakter; (b) Met watter **spoed** moes hulle hardloop om die deur te kon oopstorm, en (c) Hoe groot is die huis waarskynlik sodat hulle dwarsdeur die huis en in die eendedam kon beland (die **afstand**).
- Visueel-ruimtelike intelligensie:
Voorspel die einde van die strokie (die laaste paneel wat uitgelaat is). Teken dit dan na aanleiding van die voorbeelde (Honiball, 1987). Elke karakter moet in die prentjie wees, maar kies waar die hooffokus sal val en beeld dit uit met gepaste grootte en kamerahoek.
- Musikaal-ouditiewe intelligensie:
Komponeer 'n "*rap*" om die storie uit te beeld. Gebruik die kernwoorde en humor soos wat dit in die strokie voorkom. Wees kreatief en voeg ook eie passende idees daarby. Voer dit dan op vir die res van die klas.
- Liggaamlik-kinetiese intelligensie:
Ontwerp 'n *tableau vivant* (Van der Merwe, 1991: 18) en dramatiseer só vir die klas die strokie se hoofmoment (klimaks/krisis) deur middel van 'n lewende skildery. Besluit ook op 'n titel/opskrif vir julle tableau. Die res van die klas moet dan raai watter moment uitgebeeld is, wie elke karakter is wat uitgebeeld word, wat elkeen doen, voel en dink, asook wat die verhouding tussen die karakters is.
- Naturalistiese intelligensie:
Verduidelik die **stereotipes** wat uitgebeeld word in die lyftaal, optrede en kleredrag van die karakters. Bespreek die ooreenkomste en verskille tussen bobbejane en mense na aanleiding van die kenmerke van elk.

5. Ten slotte

Deur middel van Honiball se geestige tekenkuns kan Lategan se opmerking weer in 'n nuwe konteks waar wees (daar waar Afrikaans as taal onderrig word):

Sy blymoedige spot word landswyd waardeer deur jeugdiges en volwassenes, deur sowel Afrikaans- as Engelsprekendes, en selfs deur anderstaliges. Die trefkrag van sy goeie spot reik inderdaad oor die grense van taal-, volks- en ouderdomsgroepe heen en dit spreek tot sowel volksmens as geleerde. (1985: 46)

BIBLIOGRAFIE

- Badenhorst, A. 1997. Die benutting van die strokiesprent in die onderrig van Afrikaanse stelwerk en letterkunde op sekondêre vlak. M.A., Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.
- Bascom, W.R. 1965. Four functions of folklore, in A. Dundes (red.). *The study of folklore*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. 279-298.
- Calitz, F.C. 1979. Spot, skel en verwante verskynsels in Afrikaans. D.Litt.-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.
- Combrink, L. 1989. Die onderrig van prosa in Afrikaans as eerste taal in standers 3,4 en 5. D.Litt.-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.
- Combrink, L. 1999. Afrikaans en Geskiedenis hand aan hand. *Tydskrif vir Taalonderrig* 33(3): 183-196.
- Dégh, L. 1965. Folk narrative, in R.M. Dorson (red.). *Folklore and folklife*. Chicago: University of Chicago Press. 53-83.
- Dorson, R.M. 1972. *Folklore and folklife*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dundes, A. 1965. *The study of folklore*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Finnegan, R. 1970. *Oral Literature in Africa*. Oxford: Clarendon Press.
- Gardner, H. 1993. *Multiple Intelligences: The Theory in Practice*. New York: Basic Books.
- Grobbelaar, P.W. 1981. Die volksvertelling as kultuuruiting met besondere verwysing na Afrikaans. D.Phil.-proefskrif. Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.
- Honiball, T.O. 1963. Kersfoto van Adoons-hulle. *Huisgenoot*, 29 November 1963: 11.
- Honiball, T.O. 1977. *Adoons, Keesje, Kaas & Kie*. Kaapstad: Tafelberg.
- Honiball, T.O. 1978. *Jakkals en Wolf van Uilkraal*. Kaapstad: Tafelberg.
- Honiball, T.O. 1979. *Oom Kaspas in die knyp*. Kaapstad: Tafelberg.
- Honiball, T.O. 1987. *Leer om mooi te teken*. Pretoria: T.O. Honiball-Promosies.
- Jansen, W.H. 1965. The esoteric-exoteric factor in folklore, in A. Dundes (red.). *The study of folklore*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. 42-51.
- Katzenellenbogen, E. 1982. Beweging – 'n nie-verbale kommunikasie-middel, in Simposiumbundel *Liggaamsbeweging en die mens-in-wording*. Universiteit van Pretoria, Pretoria. 45-52.
- Lategan, F.V. 1985. T.O. Honiball – 'n waardering. *Lantern*, Januarie: 46-59.
- Leach, M. 1972. *Standard dictionary of folklore, mythology and legend*. Toronto: Funk & Wagnalls.
- Le Cordeur, M.L.A. 1991. Die integrasie van stelwerk- en letterkunde-onderrig met toepassing op die media. M.Ed., Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.
- McLuhan, M. & Powers, B.R. 1989. *The global village*. New York: Oxford University Press.
- Miruka, O. 1994. *Encounter with oral literature*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Morain, G.G. 1986. Kinesics and cross-cultural understanding, in J.M. Valdes (red.). *Culture bound – bridging the cultural gap in language teaching*. New York: Cambridge University Press. 64-76.
- Odendaal, A.I. 1990. Ons soek 'n nuwe energie. *Tydskrif vir Taalonderrig* 24(1): 41-61.
- Rheeder, A.O.I. 2000. Bitterkomix: Teks, konteks, interteks, en die literêre strokies van Conrad Botes en Anton Kannemeyer. M.A. Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.
- Schoonraad, M. & Schoonraad, E. 1983. *Suid-Afrikaanse spot- en strookprentkunstenaars*. Roodepoort: CUM-boeke.
- Spiegelman, A. 1986. *Maus*. New York: Pantheon Books.
- Steenberg, E. 1987. *Fantasie en die kinderboek*. Pretoria: HAUM.

- Utley, F.L. 1965. Folk literature: an operational definition, in A. Dundes. *The study of folklore*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. 7-24.
- Valdes, J.M. 1986. *Culture bound – bridging the cultural gap in language teaching*. New York: Cambridge University Press.
- Van den Berg, G. 2002. Taalonderrig en die teorie van meervoudige intelligensie. *Tydskrif vir Taalonderrig* 36(3&4): 233-245.
- Van der Merwe, T. 1991. *Kreatiewe letterkunde-onderrig*. Pietermaritzburg: Shuter & Shooter.
- Van Niekerk, J.E. 2001. Humor in kinderverhale: 'n vergelyking tussen geselekteerde Afrikaanse en Nederlandse tekste. M.A., Potchefstroom Universiteit vir CHO, Potchefstroom.
- Verster, F. 2003. 'n Kultuurhistoriese ontleding van pikurale humor met besondere verwysing na die werk van T.O. Honiball. D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.
- Vosloo, J. 2003. Die manifestering van humor in geselekteerde Afrikaanse kortverhaalttekste. D. Litt.-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.
- Witek, J. 1989. *Comic books as history. The narrative art of Jack Jackson, Art Spiegelman, and Harvey Pekar*. Mississippi: University Press.
-

Estelle Kruger doseer Afrikaans-onderrig by die Fakulteit Opvoedkunde aan die Universiteit van Stellenbosch sedert 2001. Sy het gespesialiseer in die onderrig van Afrikaans as addisionele taal en is tans besig met navorsing oor die gebruik van humormateriaal in die onderrig van Afrikaans aan onderwysstudente.

Estelle Kruger
Fakulteit Opvoedkunde
Universiteit van Stellenbosch
Privaatsak X1
Matieland 7601
ekruger@sun.ac.za